בברייתו של עולם ת"ר א"י נבראת תחילה וכל העולם כולו נברא לבסוף שנאמר [1]עד לא עשה ארץ וחוצות א"י (א) משקה אותה הקב"ה בעצמו וכל העולם כולו ע"י שליח שנאמר [2]הנותן מטר על פני ארץ ושולח מים על פני חוצות א"י שותה מי גשמים וכל העולם כולו מתמצית שנאמר הנותן מטר על פני ארץ וגו' א"י שותה תחילה וכל העולם כולו לבסוף שנאמר הנותן מטר על פני ארץ וגו' משל לאדם שמגבל את הגבינה נוטל את האוכל ומניח את הפסולת אמר מר ממתקין הן בעבים מנליה דא"ר יצחק בר יוסף א"ר יוחנן כתיב [3]חשכת מים עבי שחקים וכתיב [4]חשרת מים עבי שחקים שקול כף ושדי אריש וקרי ביה חכשרת ור' יהושע בהני קראי מאי דריש בהו סבר לה כי הא דכי אתא רב דימי אמר אמרי במערבא נהור ענני זעירין מוהי חשוך ענני סגיין מוהי כמאן אזלא הא דתניא מים העליונים במאמר הם תלוים ופירותיהן מי גשמים שנאמר [5]מפרי מעשיך תשבע הארץ כמאן כר' יהושע ור' אליעזר ההוא במעשה ידיו של הקב"ה הוא דכתיב אריב"ל כל העולם כולו מתמצית גן עדן הוא שותה שנאמר [6]ונהר יוצא מעדן וגו' תנא מתמצית בית כור שותה תרקב: ת"ר ארץ מצרים הויא ד' מאות פרסה על ד' מאות פרסה והוא אחד מששים בכוש וכוש אחד מששים בעולם ועולם א' מששים בגן וגן אחד מששים לעדן ועדן אחד מס' לגיהנם נמצא כל העולם כולו ככיסוי קדרה לגיהנם וי"א גיהנם אין לה שיעור וי"א עדן אין לה שיעור א"ר אושעיא מאי דכתיב [7]שוכנת על מים רבים רבת אוצרות מי גרם לבבל שיהו אוצרותיה מליאות בר הוי אומר מפני ששוכנת על מים רבים אמר רב עתירה בבל דחצדא בלא מיטרא אמר אביי נקיטינן טובעני ולא יובשני:

מתני' בג' במרחשון שואלין את הגשמים רבן גמליאל אומר בשבעה בו ט"ו יום אחר החג כדי שיגיע אחרון שבישראל לנהר פרת: **גמ'** א"ר אלעזר הלכה כרבן גמליאל תניא חנניה אומר ובגולה עד ששים בתקופה אמר רב הונא בר חייא אמר שמואל הלכה כחנניה איני והא בעו מיניה משמואל מאימת מדכרינן ותן טל ומטר אמר להו מכי מעיילי ציבי לבי טבות רישבא דילמא אידי ואידי חד שיעורא הוא איבעיא להו יום ששים כלפני ששים או כלאחר ששים ת"ש רב אמר יום ששים כלאחר ששים ושמואל אמר יום ששים כלפני ששים א"ר נחמן בר יצחק וסימנך עילאי בעו מיא תתאי לא בעו מיא אמר רב פפא הלכתא יום ששים כלאחר ששים:

מתני' הגיע י"ז במרחשון ולא ירדו גשמים התחילו היחידים מתענין ג' תעניות אוכלין ושותין משחשיכה ומותרין במלאכה וברחיצה ובסיכה ובנעילת הסנדל ובתשמיש המטה הגיע ר"ח כסליו ולא ירדו גשמים ב"ד גוזרין שלש תעניות על הצבור אוכלין ושותין משחשיכה ומותרין במלאכה וברחיצה ובסיכה ובנעילת הסנדל ובתשמיש המטה: **גמ'** מאן יחידים אמר רב הונא רבנן ואמר רב הונא יחידים מתענין שלשה תעניות שני וחמישי ושני מאי קמשמע לן תנינא אין גוזרין תענית על הצבור בתחילה בחמישי שלא להפקיע את השערים אלא שלש תעניות הראשונות שני וחמישי ושני מהו דתימא הני מילי צבור אבל יחיד לא קמשמע לן תניא נמי הכי כשהתחילו היחידים להתענות מתענין שני וחמישי ושני ומפסיקין בראשי חדשים

ובימים

בברייתו של עולם. כתיב שהיה כל העולם שטוף במים והקב"ה כינס במקום אחד כמכניס מים בנאד (ב) שנתנם באוצרות דכתיב (ס) נותן באוצרות תהומות שם חול גבולו ואומר לים: **משיורי ספלים.** מה שנשאר בעבים אחר שתייתה: **על פני ארץ.** א"י: **בתחילה שותה.** שם יורדין הגשמים תחילה כך שמעתי: **חשרת מים וחשכת מים.** שני מקראות הן חד בתהלים וחד בשמואל בוידבר דוד: ה"ג **שקול כף ושדי אריש.** כלומר קח כף שבמלת חשכת ולרפו עם מלת חשרת וקרי ביה (ג) חכשרת שממתקין ומכשירין בעבים: **חשוך ענני סגיאין מימוהי.** והיינו דכתיב חשכת מים: **נהור ענני.** כשהענן קליש זעירין מימוהי ומכלל חשוך סגיאין אתה למד אבל נהור זעירין וחשרת לשון הסרה כמו אין שורין דיו (שבת דף יז:) (כו') כדדריש ליה רבי יהושע לעיל [ט:] אבל חשכת מיבעי ליה להכי ולהכי: **במאמר הן תלוין.** אינן נחות על שום דבר אלא מכונסות ועומדות כמין בריכה ותלויות במאמרו של הקב"ה: **ופירותיהן מי גשמים.** משום לישנא דקרא נקט הכי משום דכתיב מפרי מעשיך תשבע הארץ ופירותיהם כלומר מזיעת המים שאין נחסרין כלום כדכתיב (תהלים סה) פלג אלהים מלא מים כל שעה והקרן קיימת ופירותיהן מי גשמים וכן מפורש בבראשית רבה(י): **ונהר יוצא מעדן.** (ד) סימן לדבר שגן עדן שותה מן הגשמים תחילה דכתיב ונהר יוצא מעדן להשקות את הגן וגו': **תנא מתמצית בית כור.** כלי שמשקין במימיו בית כור יכולין להשקות בתמציתו שיעור זריעת תרקב שהוא אחד מששים בבית כור. והכי נמי עולם אחד מששים בגן עדן ודי לו בתמצית העננים המשקין את הגן. (ה) גן לפני כל העולם כולו כעדן לגן: **נמצא כל העולם כיסוי קדרה.** הקטן כנגד הקדרה: **שוכנת על מים רבים רבת אוצרות.** בא קצך אמת בצעך (י): **שרבו אוצרותיה.** שקטו עושר: **מים רבים.** שמשקין שדותיהן דבבל עמוקה מכל הארצות וגשמים מטפטפין ויורדין שם: **עתירה בבל.** עשירה היא בבל שקוצרין בה תבואה בלא מטר שאינן צריכים לגשמים: **נקיטינן.** דהכי (ו) מצאו בבל בלא מיטרא: **דטובעני.** היא מקום מצולה ורקק: **ולא יובשני.** שאינה יבשה: **מתני' בשלשה במרחשון שואלין את הגשמים וכו' רבן גמליאל אומר בשבעה בו בט"ו יום אחר החג.** כלומר בשבעה במרחשון הוא ט"ו אחר החג: **כדי שיגיע האחרון.** כלומר קודם ביאת מים לנהר פרת שהוא רחוק יותר: **גמ' ובגולה ששים.** ובגולה אין שואלין עד ששים בתקופה לפי שהוא מקום נמוך ואין צריכים מטר כל כך: **מכי מעיילי ציבי לבי טבות רישבא.** משעה שמכניסין עצים לאוצר לצורך ימות הגשמים שכן היו נוהגין לפי שהיו יודעין שזמן גשמים הוא משם ואילך ולא היו יכולין לחטוב עצים ביער: **רישבא.** לייד עופות כמו אין פורשין (ו)רשתים ליונים (ב"ק דף עט:). טבות שם אדם: **כלפני ס'.** ולא מדכרינן: **כלאחר ס'.** ומדכרינן: **עילאי בעו מיא.** העומדים בהרים צריכין יותר מים מפני שהגשמים מתגלגלים ויורדין למטה: **תתאי לא בעו מיא.** שמתכנסין כל מימי ההרים לבקעה. ה"ג רב שהיה מארץ ישראל כדאמרינן בעלמא (גיטין דף ו.) מכי אתא רב לבבל וארץ ישראל גבוהה מכל הארצות משום הכי אמר כלאחר ששים ובבבל בגולה מתוך שאינן צריכין לגשמים אין שואלין עד ס' לתקופת תשרי. וכן אנו נוהגים שכל מנהגינו אחר בני בבל: **מתני' הגיע שבעה עשר וכו'.** אוכלין ושותין משחשיכה שאין אוכלין מבעוד יום כיום הכפורים ותשעה באב: **גמ' מאי קמ"ל.** הא דקאמר שני וחמישי ושני: **תנינא.** בפירקין דלקמן (דף טו:) אין גוזרין תענית כו' שלא להפקיע את השערים שאם היו מתחילין להתענות בחמישי היו קונין למוצאי התענית שתי סעודות גדולות אחד לתענית ואחד לשבת וכסבור המוכר שרעב בא לעולם ואתי לאפקועי שערים: **אפקועי.** מבטל שיעור מדה הראשונה וממעטה: **אבל יחידים לא.** שלש תעניות שהיחידין עושין קודם לצבור אינן זקוקין להתחיל בשני דליכא אפקעת שערים משום יחידים לחודייהו. והללו ג' תעניות דיחידים אינן בכלל י"ג תעניות דצבור תדע דקא חשיב במתני' (ס) שלש ושלש ושבע: **ומפסיקין בראשי חדשים.** שאם חל ר"ח בשני ובחמישי לאחר שהתחילו להתענות פוסקין תעניתם:

וכן

קרי ביה חכשרת. פי' הטל הכ"ף מן חשכת ושדי עם חשרת ויהיה חכשרת כלומר שהמים בעננים מתכשרים שהעננים שוחים לבסוף הם ממתקים בעבים: **טובעני** ולא יובשני. פי' מוטב להיות בארץ שהיא לחה מכשהיא יבשה:

הלכתא יום ס' כלאחר ס'. וכן עמא דבר ויום תקופה מתחיל: **אין** גוזרין תענית על הצבור בתחילה בחמישי שלא להפקיע השערים. פי' שע"י שעשו הצבור תענית יקנו מזון של חמישי ושל שבת וכסבורים העם יוקר היא ויפקיעו השערים:

ליהוו

עין משפט נר מצוה

כו א ב ג מיי' פ"ב מהלכות תפלה הלכה טז סמג עשין יט טור ש"ע א"ח סי' קיז סעיף א:

כז ד ה מיי' פ"ג מהל' תעניות הלכה א והלכה ב טוש"ע א"ח סי' תקעה סעיף א ב:

כח ו מיי' שם פ"א הלכה ה טוש"ע א"ח סי' תקעב סעיף א:

כט ז מיי' שם הלכה ט ופ"ג הלכה [ט] י וטוש"ע שם סי' תקעה סעיף ז:

◆

מוסף רש"י

ככיסוי קדרה. דבר מועט (פסחים צד.). **בג' במרחשון** שואלין את הגשמים. הכי קים להו דהוי זמן גשמים (לעיל ד:). **הלכה כרבן גמליאל.** דאינו שואל עד שבעה במרחשון (שם). **היחידים.** חסידים (לעיל ו.). **שלא להפקיע את השערים.** כשרואין בעלי חטיות שקונין למוצאי יום חמישי שתי סעודות גדולות אחת ליום התענית בליל חמישי ואחת לשבת, סבורים שבא רעב לעולם ומייקרים ומפקיעים השער, אבל משהתחילו להתענות יודעין שאינו אלא מפני התענית (לקמן טו.).

◆

רבינו חננאל

ארץ ישראל נבראת תחלה. שנאמר עד לא עשה ארץ וחוצות. ארץ ישראל הקב"ה משקה אותה [בעצמו] וכל העולם כולו על ידי שליח, שנאמר הנותן מטר על פני ארץ ושולח מים על פני חוצות. ארץ ישראל שותה מי גשמים וכל העולם שותה תמצית, שנאמר הנותן מטר וגו', משל לאדם מגבל גבינה נוטל מאכל ומניח הפסולת. ת"ר מצרים ארבע מאות פרסה על ארבע מאות פרסה, ואחד משישים בכוש, וכוש אחד משישים בעולם, והעולם אחד משישים בגן, וגן אחד משישים בעדן, ועדן אחד משישים בגיהנם, נמצא כל העולם כולו ככיסוי קדירה לגיהנם. א"ר יהושע בן לוי כל העולם מתמצית הגן הוא שותה שנאמר, ונהר יוצא מעדן להשקות את הגן. תנא מתמצית בית כור שותה תרקב. פי', התרקב הוא חצי סאה, והכור יש בו ל' סאין, נמצא א' מס' בכור. וכיון ששנה בחיצונה והעולם א' מס' בגן, נמצא העולם כולו חלק א' מס' חלקים בגן, ומתמציתו שותה כל העולם. ודיקדק התנא [ש]מתמצית בית כור שותה תרקב, שהוא זה התרקב א' מס' בכור כמו שהוא העולם א' מס' בגן, ושותה תמציתו. **מתני'.** בשלשה במרחשון שואלים את הגשמים, (כו'), רבן גמליאל אומר בשבעה בו. א"ר אלעזר הלכה כרבן גמליאל. תנא חנניה אומר ובגולה עד ס' יום בתקופה. אמר שמואל הלכתא כחנניה. וזמן הכנסת עצים דבי טבות רישבא מן השדה הוה ס' בתקופה. ואיבעיא לן יום ס' כלפני [ס'] דאינו שואל, או כלאחר ס' ושואל. רב אמר כלפני ס', ושמואל אמר כלאחר ס'. וסימניך עילאי בעי מיא, תתאי לא בעו מיא, פי', נהרדעא אתריה דשמואל והיא גבוהה והן המבקשים מים, וסורא אתריה דרב והיא לגבי נהרדעא תתאה, והן אינם מבקשים מים, כלומר כיון שהם תחתיים נקוין המים בהם ומתקיימין אצלם. אמר רב [פפא] הלכתא יום [ס' כל]אחר ס'. **מתני'** הגיע י"ז במרחשון ולא ירדו גשמים התחילו היחידים מתענין. ואוקים רב הונא להני [יחידים] רבנן. ומתענין שני וחמישי ושני, ומפסיקין בראש חדש ובימים טובים הכתובים במגילת תענית.

מסורת הש"ס

א) [כלומר נכשרין ומתמתקין ערוך], **ב)** [פי' תרי וקב והיינו חצי סאה ערוך], **ג)** פסחים צד., **ד)** [כלומר מוטב שיהיה מטר הרבה מהיות חורב בלי מטר. ערוך], **ה)** [לעיל ד:], **ו)** לעיל ו. ב"מ כח., **ז)** [פי' הגאון כאשר כתיב נשיא בית אב תרגומו רב בית אבא וה ראש בית אב. ערוך ערך רשבא א], **ח)** לקמן טו:, **ט)** [תהלים נג], **י)** [פרשה ד], **כ)** [ירמיה נא], **ל)** [בתוספתא דידן כתוב לשבין ועיין בערוך ערך רשבא ב], **מ)** [לקמן טו:],

◆

תורה אור השלם

1. עַד לֹא עָשָׂה אֶרֶץ וְחוּצוֹת וְרֹאשׁ עַפְרוֹת תֵּבֵל: משלי ח כו
2. הַנֹּתֵן מָטָר עַל פְּנֵי אָרֶץ וְשֹׁלֵחַ מַיִם עַל פְּנֵי חוּצוֹת: איוב ה י
3. יָשֶׁת חֹשֶׁךְ סִתְרוֹ סְבִיבוֹתָיו סֻכָּתוֹ חֶשְׁכַת מַיִם עָבֵי שְׁחָקִים: תהלים יח יב
4. וַיָּשֶׁת חֹשֶׁךְ סְבִיבֹתָיו סֻכּוֹת חַשְׁרַת מַיִם עָבֵי שְׁחָקִים: שמואל ב כב יב
5. מַשְׁקֶה הָרִים מֵעֲלִיּוֹתָיו מִפְּרִי מַעֲשֶׂיךָ תִּשְׂבַּע הָאָרֶץ: תהלים קד יג
6. וְנָהָר יֹצֵא מֵעֵדֶן לְהַשְׁקוֹת אֶת הַגָּן וּמִשָּׁם יִפָּרֵד וְהָיָה לְאַרְבָּעָה רָאשִׁים: בראשית ב י
7. שֹׁכַנְתְּ עַל מַיִם רַבִּים רַבַּת אוֹצָרֹת בָּא קִצֵּךְ אַמַּת בִּצְעֵךְ: ירמיהו נא יג

◆

הגהות הב"ח

(א) גמ' שנאמר עד לא עשה ארץ וחוצות א"י שותה תחלה כו' על פני ארץ וגו' א"י משקה אותה הקב"ה בעצמו וכו' מתמצית וכו' על פני ארץ וגו' משל לאדם שמגבן את הגבינה: **(ב)** רש"י ד"ה בברייתו כו' כמכניס מים כנאד ונתנם באוצרות כו' ואומר לים מה"ד שותה תחלה שם יורדין הגשמים תחלה כך שמעתי ומה"ד מתמצית משיורי מים שנשאר בעבים כו' א"י מה"ד חשרת כו': **(ג)** ד"ה ה"ג שקול פי' מכשרת. נ"ב ולהכי נקט רי"ש ולא נקט שי"ן דשי"ן הכא והכא כתיב: **(ד)** ד"ה ונהר יוצא מעדן כלומר סימן לדבר כו' דכתיב קרא ונהר יוצא מעדן תחילה להשקות הגן: **(ה)** ד"ה תנא כו' להשקות את הגן הס"ד ואח"כ מה"ד גן לפני כל עולם כולו כגן עדן לעולם: **(ו)** ד"ה נקיטינן דהכי הוא דחצדא בבל בלא מיטרא לטובעני כו' הד"א:

◆

רבינו גרשום

מתמצית כור שותה תרקב. מתמצית גן עדן שותה כל העולם, דכל העולם לגבי גן עדן כתרקב לפני כור. תרקב תרי וקב, דהיינו ג' קבין. כור ל' סאין, והתרקב חצי סאה, נמצא תרקב אחד מששים בכור, וכל העולם אחד מששים בגן עדן. דחצדא בלא מטרא. כלומר, שקוצרת בלא מטר, כלומר שאינה צריכה מטר, שיושבת בין ביצעי המים. ע"א אצדה. טובעני ולא יובשני. כלומר, מיתרמי שטובעין הזרעים אבל לעולם אין מתייבשין. ר"ג אומר בשבעה בו בחמשה עשר יום אחר החג. כלומר דז' במרחשון הוא ט"ו אחר החג, כדי שיגיע האחרון כו' קודם הגשמים. ובגולה. אין שואלין את הגשמים עד ששים בתקופה. לפי שהן במקום נמוך ואין צריכין למטר כל כך. ציבי דטבות רישבא. דהוה עשיר, והיו עצים שלו מונחים ליבש בשדה עד שיכנסם במרחשון. כלפני ששים. ואין שואלין בו, או כלאחר ששים, ושואלין בו. עילאי בעו מיא. רב דהוה מא"י בעי מים בששים. תתאי לא בעי מיא. שמואל דהוה מבבל עד לבסוף לא בעי מיא, עד ששים ואחד. אוכלין ושותין משחשכה. שאין אוכלין מבעוד יום כיוה"כ ותשעה באב. שלא להפקיע את השערים. דבני כפרים הבאים ליום הכניסה מספקים מים ומזון לאחיהן שבכרכין, וכשהן באין בחמישי לא ידעו שקבלו עליהם תענית, ואין מביאין מזון אלא לצורך השבת, ולוקחין הכל לצורך ליל חמישי לפי שהתענו בו, ומתייקר המזון לצורך השבת, אבל כשגוזרין בשני כשבאין בשני לעיר שומעין כשגוזרין תענית, וכשבאין בחמישי מביאין מזון כדי לספק לליל חמישי ולשבת. מפסיקין בראשי חדשים. אם אירעו בחמישי ושני.